

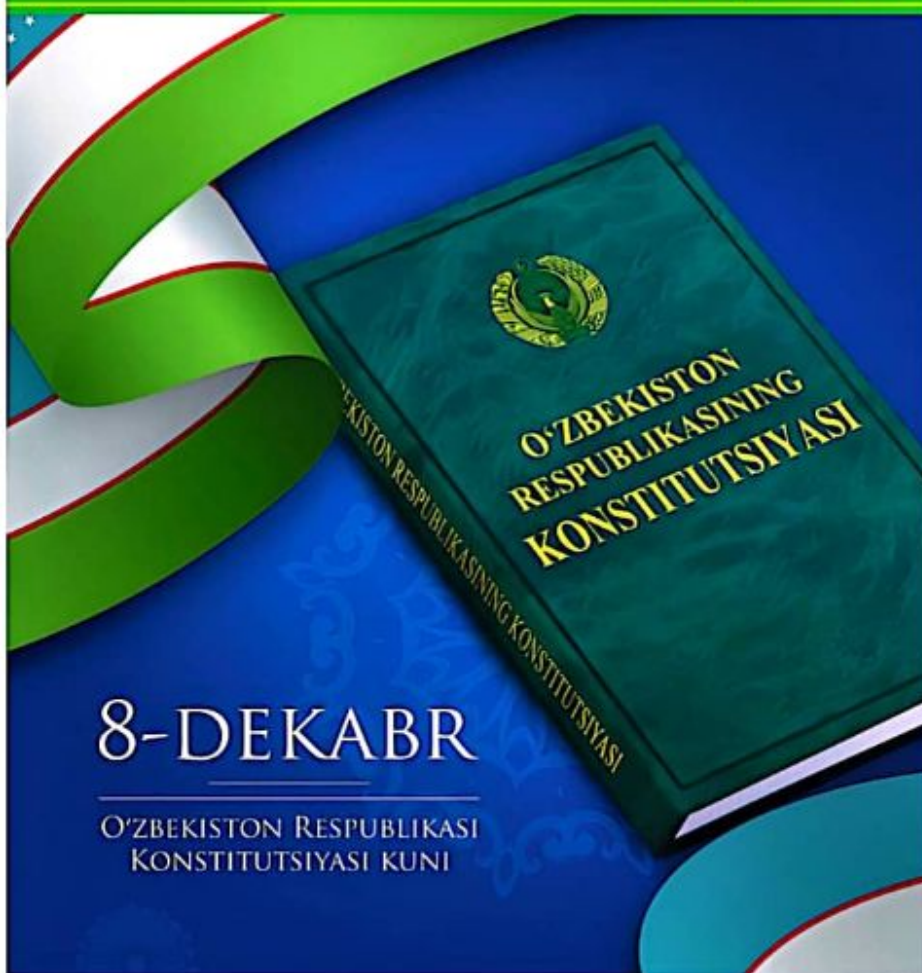

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
 НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
 SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

Til va adabiyot - Преподавание языка и литературы - Language and literature teaching - (e-mail: tilvaadabiyot.uz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

2023-yil. 13-son

8-DEKABR

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
 KONSTITUTSIYASI KUNI

2023-YIL 13-SON

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
 НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
 SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

MUNDARIJA

TADVIQOT

Bosh ma'arir

Balodir JOVLIIYEV

Tahrir kuy'ali:

Dilshod Kenjayev
 Nizomiddin Mahmudov
 Yurqonjon Odilov
 Jabbor Eshonqulov
 Baxtiyor Daniyev
 Abdurahim Nosirov
 To'lg'in Saydaliev
 Ilom Buranov
 Zohir Mirzayeva
 Qomolbey Yuldashev
 Salima Jumayeva
 Qoyun Baymirzov
 Maszar Abdalqayrov
 Alijon Safarov
 Madina Nisoldinova
 Latifa Xudoyqulova
 Ilom Kadrova
 Nargiza Mirzayeva
 Onli Shukurova
 To'ra'nis Butubayeva
 Ramziddin Abduraximov

Baxtiyor Daniyev. Rus tili xarizmi ti sifatida jadal o'rgatish metodikasining ilmiy-amaliy asosari..... 3

Durdona Xudoyberganova. Konsept va u bilan bog'liq terminlar xususida..... 6

Nigora Sharipova. "Hayrat ul-abror" kompozitsion qurilishida basmalaning o'ri..... 8

Maesuda Saribayeva. Mumtoz asarlarni o'qitishda innovatsion yondashuv (Boburning "Boburnoma" asari misolida)..... 10

Dilnoza Ruzmatova, Shamnoza Begimkulova. Ikki madaniyatga mansublik: afg'on-amenalik adabiyatining haqiqati (Maryam Qudrat Asil)..... 14

Saodat Sultansaidova. Sharq adabiyotida muhtarak va farqlovchi xususiyatlar (o'zbek va koreys poeziyasining qiyosi misolida)..... 17

Mahina Axrorova. A. Nish Navoiyning ijodiy an'analari Abdulla Avloniy va Cho'lpon ijodida shaxs yosh xususiyatiga ko'ra xoslanishi..... 20

Nodira Hamidova. "Mening o'g'rigina bolam" hikoyasida umumxalq tiliga xos badiiy ifoda usulblari..... 22

Dilnoza Fayzullayeva. Bo'lsajek ingliz tili o'qituvchilarni o'qitish jarayonida smart texnologiyalardan foydalanish..... 25

Ozola Shukurboeva. B. Um talxoniyasidan foydalanib badiiy asarlarni tahlil qilish..... 27

Dilnoza Oliberganova. Malika Yusufzoy va Xalid Husayniy asarlarida gender tenglik tushunchasi..... 30

Rai'na Fayzullayeva. "Xamsa" hayratlan - so'nmas e'tiqod ifodasi..... 32

Barchinoy Ilmatova. Umumiy ovqatlanish muassasalari nomlariga doir..... 35

Maxliyo To'raqulova. Tazkiranavislik an'anasi va taraqqiyot tamoyillari	73
Dilshod Rajabov, To'xtamurod Rajabov. She'riyatda ko'chmalarning yuzaga kelish usullari, xususiyatlari va badiyilash ko'rinishlari	75
Marjona Xayrullayeva. Buxoro viloyat Vobkent tumandagi joy nomlari asosida shakllangan toponimlarning paydo bo'lishi	77
Ibratbek Qurbanov. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorining kasbiy kompetentligini shakllantirishning dotarb muammolari va yechimlari	80
Gulshen Musulmonova. "Zarbulmasali Sidqiy" asari qo'lyozmasi haqida	83
Berdibek Yusupov. Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasi	85
Nigora Ruziyeva. Isajon Sulton romanlarida qo'llanilgan metaforaning leksik xususiyatlari	88
Maftuna Nurboyeva. Tilshunoslikda frazeologiya va uning tasnifiga oid tadqiqotlar tahlili	90
Shohsanam Bobojonova. "Axloq" konseptosferasiga mansub birliklarning O'zbekiston milliy ensiklopediyasida berilishi	92
Hasan Gafforov. Gender in modern linguistics	95
Sitora Xasanova. Exploring linguoculturology: language, culture, and the concept of a cultural concept	97
Demira Suvonova. The investigation of taste adjectives in linguistics	99
Kalkhramon Kuralov. Content and language integrated learning (dil) for future specialists in the field of natural sciences	101
Кодиржон Мўйдинов. Фразеологизмы - одна из лингвистических единиц лексикона судебной речи	103

TAHLIL

Yo'ldosh Rahmatov. So'z ko'riki - maqol	105
Azamat Atayev. O'zbek tilidagi ayrim arabiy o'zlashmalarning etimologiyasiga doir	107
Latofat Tashmuhamedova. O'quv-uslubiy adabiyotlar tahlili	109
To'ra Toshmuhammad Zarif. Hofiz Xorazmiy asarlarining matnii tadqiqi	111
Xurshida Ro'ziyeva. Abdulla Oripov asarlarida leksik sinonimlar	112
Moxichehra Muxammadiyeva. Gulxaniyning "Zarbulmasal" asaridagi qush obrazlari	115
Dilruxjon Abdilakimov. Cho'lpon ijodi zamondosh munaqqidlar nigohida	117
Dilshod Xursanov. Omon Matjon she'riyatida esxatologik motivlar badiiyati	120
Nargiza Pazlitdinova. Alisher Navoiyning mulamma' san'atiga asoslangan g'azali	122
Sapura Ne'matova, Akbar Jumanov. Bobur g'azallarida go'zallik talqini	125
Jahongir Turdiyev. "Lison ut-tayr" asarida me'roj tavsifi	128
Munira Akbarova. G'ayrioddiy birliklar professor Nizomiddin Mahmudovning ilmiy qarashlarida	130
Safo Matchonov. Yozuvchining badiiy olami: Mahmud Murodov portretiga chizgilar	133

METODIK TAVSIYA

B.Xusniddinova. Bo'lajak logoped mutaxassislarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish	135
Nigora Umarova. O'zbek tili ta'limida savol o'quv topshirig'ining ahamiyati	137
Madina Alimova. Til o'rgatishda qo'llaniladigan metodlar haqida	140
Dilnura Avezova. Esse - o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantiruvchi vosita	143
Oysuluv Musurmonkulova. Adabiy ta'limda o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish usullari	146
Vahobjon Nazarov. Multimedia va raqamli texnologiyalarning chet tili o'qitish jarayoniga tatbiq etishning zaruriyati	149
Shaxnoza Muxtarova. Ona tilini rus tili fani bilan bog'liqlikda o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari	152
Surayyo Muqumova. Ona tilini o'qitishda ta'lim tamoyillararo integratsiya	154
Gulnuz Bozorova, Maysara Eshiyazova. Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodini o'rganishda interaktiv metodlardan foydalanish	156
S.Yuldasheva, S. Najiyeva. Didaktik jarayonida talabalar ijodkorligini rivojlantirish	160
Marxabo Xakimova. Tarbiyada qadriyat va ma'naviyatning o'рни va ahamiyati	162
Sh.Nizamova, Shaxnoza Ibrohimova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutq kamchiliklarini bartaraf etish yo'llari	163
Nodira Zikirova. The role of innovative technologies in the development of methodical training of teachers in general secondary educational institutions	166
Madina Dalieva. Term and its specific semantic characteristics	169
Shaxlo Maxkamova. Approaches and methods of teaching english grammar	172
Фарида Умарова. Методическая разработка на тему «Праздники. Как поздравить с чем-нибудь?»	175

TILSHUNOSLIK

Shaxnoza Djurayeva. Axloqiy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar	180
To'lg'in Mardiyev. O'zbek badiiy asarlarida "Vatan" konseptining lingvomadaniy tahlil	181
Baxodir Suyunov. Tashqi tibbiy lakunalar	183
Oydin Nurullayeva. Parallel korpuslarda frazeologik birliklarning ifodalanishi	187
Sunnat Abdunabiyev. Arab tilshunosligida atamashunoslik	189
Mahbuba Qobilova. Izohli lug'atlarda sotsial ma'noli leksemalarning semantikasi	193
Sharipboy Bobojonov. Sememaning nutqqa xoslanishi va xoslovchi vositalari	195
Shahnoza Muhammadiyeva. Ona tili mashg'ulotlarida izohli lug'atlardan foydalanishning ahamiyati	197

MULOHAZA

Suxrob Saitov. O'Henry ijodi va milliy adabiy jarayoni	199
Saxatmurot Xurramov. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshqaruv mahorati muammolari	200

KICHIK TADQIQOT

Hulkar Jo'raqulova. Qoraqalpoq va o'zbek tilidagi frazemalarning qiyosiy tahlili	202
Muxlisa Sobirova. O'zbek ismlarining sotsiallingvistik xususiyatlari	203

2023-yil 13-son

2

e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Tadqiqot

Baxtiyor DANİYAROV,
Toshkent davlat agrar universiteti
o'zbek tili va adabiyoti kafedrası professorı,
filologiya fanlari doktori

RUS TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA JADAL O'RGATISH METODIKASINING ILMIY-AMALIY ASOSLARI

annotatsiya: ushbu maqola muallifi tomonidan oliy ta'lim muassasalari filologik yo'nalishlarida o'qiyotgan 1-2 kurs talabalar uchun rus tilini qiziqarli va jadal o'rgatish metodikasi ishlab chiqilgan. Shuningdek, O'zbekistonda linni o'rganish istagida bo'lgan, katta yoshli aholi, jumladan, o'zbek talabalariga ushbu xorijiy tilni o'zbek tili bilan

qaytarilgan qadriyat bo'lgan fikrlar yaratilgan. Shu nuqtayi nazaridan qarasa, shoir ko'ngliga tugib qo'ygan hissiyotlarni bo'rttirib, izohlab va to'ldirib ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazaridan qarasa, so'z ma'nolari ko'chadi, kengayadi, torayadi va ta'sirchan ifodalash mumkin bo'lgan ma'noni yuzaga chiqaradi.

So'z ma'nosining kengayishi va ko'chim holatida qo'llanishi tilning, ayniqsa, lug'at boyligini oshiruvchi omillardan biridir. So'zlarni ko'chma ma'noda tasvirlar orqali qo'llash lug'at boyligini ko'rsatuvchi, uslub ravonligi, ifoda mazmundorligini ta'minlovchi, obraz yaratishga xizmat qiluvchi muhim vosita sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жабборов Н. Замон, мезон, шеърят. –Т.: Ф.Фулум номидаги нашриёт-матбаа уйи. 2015. –Б.
2. Ражабов Д. Бадий образ ва ритм табиати. Б.: Бухоро, 2002 – Б. 102.
3. Умутов Х. Адабиёт назарияси. – Т.: Шарк, 2002 — Б.236.
4. Фитрат. Адабиёт ҳодалари. –Т.: Ўқитувчи, 1995. –Б. 62.
5. Ҳамдам У. Янги ўзбек шеърятини. – Т.: Адиб, 2012. –Б 304

Marjona XAYRULLAYEVA

BUXORO VILOYAT VOBKENT TUMANDAGI JOY NOMLARI ASOSIDA SHAKLLANGAN TOPONIMLARNING PAYDO BO'LISHI

Annotatsiya: toponimiyada bir obyektning atoqli oti bilan boshqa bir obyektini ham atash, ya'ni obyektlar nomining biridan ikkinchisida ko'chishi, aniqrog'i, toponimdan toponim hosil qilish ma'lum darajada keng tarqalgan xarakterli hodisadir. Bunday nomlar negizida toponim yotsa, ya'ni toponimdan toponim hosil qilinsa, toponimlar deb yuritiladi. Boshqacha aytganda, toponim toponimik negizidan hosil bo'lgan toponimdir.

Kalit so'zlar: *topotoponim, konversiya, toponim, toponegiz, affiksatsiya, kompozitsiya, toponimizatsiyalashuv.*

Abstract: In toponymy, calling another object with the proper name of one object, that is, moving the name of objects from one to another, or more precisely, creating a toponym from a toponym, is a somewhat common phenomenon. If such names are based on a toponym, that is, if a toponym is created from a toponym, they are called toponyms. In other words, a toponym is a toponym formed from a toponymic basis.

Key words: *topotoponymy, conversion, toponymy, toponymy, affixation, composition, toponymization.*

Аннотация: в топонимике наименование другого предмета собственным именем одного предмета, то есть перемещение названия предметов с одного на другой, точнее, создание топонима из топонима, является довольно распространенным явлением. Если такие названия основаны на топониме, то есть если топоним создан из топонима, они называются топонимами. Другими словами, топоним – это топоним, образованный на топонимической основе.

Ключевые слова: *топотопонимия, конверсия, топонимия, топонимия, аффиксация, композиция, топонимизация.*

e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

2023-yil 13-son

Tadqiqot

Toponimning yangi, qo'shimcha vazifaga o'tishi, asosan, onomastik konversiya – nomni funksional ko'chiri orqali yuz beradi.

Topotoponimlarning hosil bo'lishida ikki xil jarayon yorqin ko'zga tashlanadi:

1. Yonma-yon yaqin joylashgan obyektlarning nomi biridan ikkinchisiga o'tadi.

2. Uzoq joylashgan obyektlarning nomi bir-biriga o'tadi. Toponimlarning hosil bo'lish qonuniyatlari toponimiyada yaxshi o'rganilgan emas. Bunga sabab nom ko'chishi murakkab jarayon bo'lsa, ikkinchidan, birid ikkinchisiga o'tgan nomlarning qaysi biri dastlabki nom ekanini aniq belgilashni talab qiladi.

Shunday qilib, Vobkent tuman toponimiyasining bir qismini turli toponimlar tashkil qiladi. Bu toponimlar uch turdosh otlar bilan birga atoqli otlar ham toponegizlik vazifasini bajargan.

Buxoro atamasi haqida bildirilgan fikrlarni tahlil etar ekanimiz, avvalo, uning Numijkat, Bumiskat, Navmichk Buxoro tarzida atalganini, jumladan, Navmichkat – uch so'zdan iborat bo'lib, ma'nosi "Nav" forscha – yan "mich" sug'diy – "qal'a", "istehkom", "kat" – qishloq, ya'ni Navmichkat – "yangi qal'a", "yangi shahar", "ya mustahkamlangan qishloq" ma'nosini berishiga e'tibor qaralamiz.

Uning toponimiyasini har tomonlama o'rganish nafaqat lingvistik tadqiqotlar uchun, balki Vobkent tumani ta va madaniyatini chuqur o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilidagi so'z yasash usullari toponimlarda ham ishtirok etadi. Ammo joy nomlarini so'z yasash jihatid tekshirar ekansiz, avvalo, atoqli otlarning o'ziga xos bir qator semantik va grammatik xususiyatlarini e'tibor olmoq zarur bo'ladi.

Ayrim tilshunoslar toponimlarning o'ziga xos tomonlarining mavjudligini, ularning ma'lum funksional sfera ega ekanligi, qo'llanish jihatdan maxsuslanganligi kabi xususiyatlarini qayd qilgan edilar. Darhaqiqat, leksema toponimga aylangach, ularda qator o'zgarishlar yuz beradi, jumladan ular kategoriya jihatdan o'zgaradi, (bosh leksik grammatik gruppaga o'tadi), sintaktik holatida o'zgarish sodir bo'ladi, semantik jihatdan ham o'zgarish (ma'no maxsuslanishiga) uchraydi. Shuningdek, ularning formal-morfologik xususiyati ham o'zgaradi. Bu moment shubhasiz, toponimlar yasashda, ularning yasalganligini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Toponim yasalishi bil ko'pgina umumiy tomonlarga ega bo'lsa ham, ayni vaqtda toponim yasalishi xususiy belgilarga ham egadir.

Keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida toponimlarning yasalishi va ularning morfologik strukturasi o'rganish bag'ishlangan tadqiqotlarda, shuningdek, turli tumanlarning toponimlari tekshirilgan dissertatsiyalarda topon yasallishining ikki yo'li affiksatsiya va kompozitsiya usullari qayta-qayta qayd etildi. Ko'pgina toponimik medal hamda toponim yasovchi affiksalar tavsiflandi. Deyarli barcha dissertatsiyalarda -lik, -chi, -li, -lar kabi ko'pl qo'shimchalar toponim yasovchi sifatida izohlanadi. Ayrim tadqiqotlarda -kor, -kash kabi qo'shimchalar ham topon yasovchi affiksalar qatoriga kiritiladi. Ammo so'z yasalishi nuqtayi nazaridan qayd etilgan affiksalar qatnashg barcha toponimlarni ham affiksatsiya usuli bilan yasalgan deyish mumkin emas. Misollarga murojaat etaylik: affiksi orqali; Bazzozlik, Ko'pchilik, So'kfurushlik (Sh.Qodirova), Zargarlik, Ishgarlik (T.Nafasov), Beshyilik, Azat Tenglik, Hurlik, Birluk, Shodlik (L.Karimova, N.Oxunov).

So'z yasash strukturasi hamma vaqt yasovchi va yasamaning semantik morfologik munosabati bilan belgilan qismlar orasidagi assosiativ aloqa sezilib turishi lozim deb qaralar ekan, keltirilgan bu toponimlarning birort ham -lik affiksi orqali yasalgan deb bo'lmaydi. Chunki toponimlar, yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'ziga xos bir qa leksik-grammatik belgilarga egadir.

Aslida hur yoki bazzoz so'zidan boshqa yasama so'z hosil bo'ldi, ya'ni bazzozlik va hurlik leksimalari vujud keldi. Buni so'z yasallishi strukturasi zaminida izohlasak, hur – yasovchi, hurlik yasamadir. Ammo hali bu so'z toponimlarga aylangani yo'q. Bazzozlik va hurlik so'zlarining bu holati ularning toponimgacha bo'lgan ko'rinishi Bu so'zlar toponimga aylangach, ularning strukturasi qator o'zgarishlar sodir bo'ladi. Avvalo, bu leksema ma'lum obyektlar bilan bog'lanadi va ushbu obyektlar ifodalash uchun maxsuslanadi. Leksemaning toponim

Toponimning yangi, qo'shimcha vazifaga o'tishi, asosan, onomastik konversiya – nomni funksional ko'chirish orqali yuz beradi.

Topotoponimlarning hosil bo'lishida ikki xil jarayon yorqin ko'zga tashlanadi:

1. Yonma-yon yaqin joylashgan obyektlarning nomi biridan ikkinchisiga o'tadi.

2. Uzoq joylashgan obyektlarning nomi bir-biriga o'tadi. Toponimlarning hosil bo'lish qonuniyatleri hali toponimiyada yaxshi o'rganilgan emas. Bunga sabab nom ko'chishi murakkab jarayon bo'lsa, ikkinchidan, biridan ikkinchisiga o'tgan nomlarning qaysi biri dastlabki nom ekanini aniq belgilashni talab qiladi.

Shunday qilib, Vobkent tuman toponimiyasining bir qismini turli toponimlar tashkil qiladi. Bu toponimlar uchun turdosh otlar bilan birga atoqli otlar ham toponegizlik vazifasini bajargan.

Buxoro atamasi haqida bildirilgan fikrlarni tahlil etar ekanmiz, avvalo, uning Numijkat, Bumiskat, Navmichkat, Buxoro tarzida atalganini, jumladan, Navmichkat – uch so'zdan iborat bo'lib, ma'nosi "Nav" forscha – yangi, "mich" sug'diy – "qal'a", "istehkom", "kat" – qishloq, ya'ni Navmichkat – "yangi qal'a", "yangi shahar", "yangi mustahkamlangan qishloq" ma'nosini berishga e'tibor qaratamiz.

Uning toponimiyasini har tomonlama o'rganish nafaqat lingvistik tadqiqotlar uchun, balki Vobkent tumani tarix va madaniyatini chuqur o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilidagi so'z yasash usullari toponimlarda ham ishtirok etadi. Ammo joy nomlarini so'z yasash jihatdan tekshirar ekansiz, avvalo, atoqli otlarning o'ziga xos bir qator semantik va grammatik xususiyatlarini e'tiborga olish zarur bo'ladi.

Ayrim tilshunolar toponimlarning o'ziga xos tomonlarining mavjudligini, ularning ma'lum funksional sferaga ega ekanligi, qo'llanish jihatdan maxsuslanganligi kabi xususiyatlarini qayd qilgan edilar. Darhaqiqat, leksemalar toponimga aylangach, ularda qator o'zgarishlar yuz beradi, jumladan ular kategoriya jihatdan o'zgaradi, (boshqa leksik grammatik gruppaga o'tadi), sintaktik holatida o'zgarish sodir bo'ladi, semantik jihatdan ham o'zgarishga (ma'no maxsuslanishiga) uchraydi. Shuningdek, ularning formal-morfologik xususiyati ham o'zgaradi. Bu momentlar, shubhasiz, toponimlar yasashda, ularning yasalganligini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Toponim yasashi bilan ko'pgina umumiy tomonlarga ega bo'lsa ham, ayni vaqtda toponim yasashi xususiy belgilarga ham egadir.

Keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida toponimlarning yasashi va ularning morfologik strukturasi o'rganishga bag'irlangan tadqiqotlarda, shuningdek, turli tumanlarning toponimlari tekshirilgan dissertatsiyalarda toponim yasashining ikki yo'li affiksatsiya va kompozitsiya usullari qayta-qayta qayd etildi. Ko'pgina toponimik medallar hamda toponim yasovchi affiksalar tavsiflandi. Deyarli barcha dissertatsiyalarda -lik, -chi, -li, -lar kabi ko'plab qo'shimchalar toponim yasovchi sifatida izohlanadi. Ayrim tadqiqotlarda -kor, -kash kabi qo'shimchalar ham toponim yasovchi affiksalar qatoriga kiritiladi. Ammo so'z yasashi nuqtayi nazaridan qayd etilgan affiksalar qatnashgan barcha toponimlarni ham affiksatsiya usuli bilan yasalgan deyish mumkin emas. Misollarga murojaat etaylik: -lik affiksi orqali; Bazzozlik, Ko'pchilik, So'k'furushlik (Sh.Qodirova), Zargarlik, Ishgarlik (T.Nafasov), Beshyilik, Azatlik, Tenglik, Hurlik, Birlik, Shodlik (L.Karimova, N.Oxunov).

So'z yasash strukturasi hamma vaqt yasovchi va yasamaning semantik morfologik munosabati bilan belgilanar, qismlar orasidagi assotsiativ aloqa sezilib turishi lozim deb qaralar ekan, keltirilgan bu toponimlarning birortasini ham -lik affiksi orqali yasalgan deb bo'lmaydi. Chunki toponimlar, yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'ziga xos bir qator leksik-grammatik belgilarga egadir.

Aslida hur yoki bazzoz so'zidan boshqa yasama so'z hosil bo'ldi, ya'ni bazzozlik va hurlik leksemalari vujudga keldi. Buni so'z yasashi strukturasi zaminida izohlasak, hur – yasovchi, hurlik yasamadir. Ammo hali bu so'zlar toponimlarga aylangan yo'q. Bazzozlik va hurlik so'zlarining bu holati ularning toponimgacha bo'lgan ko'rinishidir. Bu so'zlar toponimga aylangach, ularning strukturasi qator o'zgarishlar sodir bo'ladi. Avvalo, bu leksemalar ma'lum obyekt bilan bog'lanadi va ushbu obyektiv ifodalash uchun maxsuslanadi. Leksemalarning toponimga aylangunga qadar bo'lgan ma'nosi ikkinchi planga tushadi. Leksema toponimga aylangach uning asosiy funksiyasi ma'lum obyektini xuddi shunday boshqa obyektidan farqlashdan iborat bo'ladi. Shunday ekan, bu holatlar bilan bog'liq holda uning formal-morfologik xususiyati o'zgaradi. Shuning uchun ham A.V.Superanskaya tilning lug'at tarkibini ikki qismga – maxsus va umumiy qismlarga ajratgan edi. Darhaqiqat, leksema va toponimni bir qatorga qo'yish mumkin emas. Chunki, lug'at tarkibining umumiy qismi kishilar aloqasining barcha turari uchun qo'llanila oladi. Ammo uning toponimlari ham o'z ichiga olgan maxsuslangan qismi o'zining funksional sferasi va lingvistik vazifasi jihatdan cheklangan. Ko'rinadiki, toponimlarning yasashi jihatdan tekshirganda ularning toponimlarga aylangunga qadar bo'lgan ma'nosi va toponimik ma'nolarini farqlash kerak bo'ladi. So'z yasashi strukturasi yasalma munosabati, toponim yasashida toponimik ma'no va toponimga aylangunga qadar bo'lgan ma'nolar munosabatida aks etadi. Garchi yuqoridagi konkret misollardan kelib chiqadigan bo'lsak, Bazzozlik, Hurlik va boshqa toponimlarning toponimga aylangungacha bo'lgan ma'nosi bazzozlik, hurlik kabi leksemalarning ma'nolari orqali konkretlashadi. Shunday ekan, yuqorida keltirilgan toponimlar -lik affiksi orqali hosil qilingan emas, balki bazzozlik, hurlik so'zlarining toponimga ko'chishi natijasida vujudga kelgan. Demak, bu o'rinda toponimlarning

ial yasashi emas, balki toponim yasashining boshqa bir usuli bilan to'qnash kelyapmiz. Toponim yasashining k-grammatik xarakterdagi bu usulini apellyativning toponimizatsiyalashuvi yoki onomastik konversiya deb sh mumkin.

asalganlikni belgilashning umumiy qoidasi onomastik konversiyada ham saqlanadi. Bunda ham so'z lishidagi singari yasashga asos bo'lgan element (yasovchi) va yasali chiqqan element (yasalma) munosabati uddir. Qiyos qiling: Temirchi toponimida temirchi – yasovchi; Temirchi – yasalma yoki bazzozlik, hurlik – vchi; Bazzozlik, Hurlik – yasalmadir. Ko'rinadiki, har qanday toponim yasalma ikkilamchidir. Shunday ekan, nastik konversiyada birinchi va ikkinchi elementlarni ajratish mumkin. Birlamchi element – yasovchi, ikkilamchi (ikkinchi) element – yasalma.

nomastik konversiya orqali toponimlar yasalganda, leksema o'z funksiyasi, sintaktik qurshovini o'zgartirish birga o'z paradigmasini ham o'zgartiradi.

ponimlarning yasalganligini belgilashda ushbu momentlarni e'tiborga olish, ayni paytda, ularning morfologik turasini belgilashda ham muhim ahamiyatga egadir.

ponim yasashidagi leksik-grammatik xarakterdagi yasash bilan affiksatsiya usulida yasashini aralastirish hollarda toponimlar motivlarini noto'g'ri talqin qilishga olib kelmoqda. Bu holatni faqat o'zbek tilshunosligida t balki boshqa turkiy tillar toponimlarini tekshirishda ham ko'rilgan ishlarida ham kuzatish mumkin.

affiksial yasalishi emas, balki toponim yasallashining boshqa bir usuli bilan to'qnash kelyapmiz. Toponim yasallashining leksik-grammatik xarakterdagi bu usulini apellyativning toponimizatsiyalashuvi yoki onomastik konversiya deb yuritish mumkin.

Yasalganlikni belgilashning umumiy qoidasi onomastik konversiyada ham saqlanadi. Bunda ham so'z yasallashidagi singari yasashga asos bo'lgan element (yasovchi) va yasallib chiqqan element (yasalma) munosabati mavjuddir. Qiyos qiling: Temirchi toponimida temirchi – yasovchi; Temirchi – yasalma yoki bazzozlik, hurlik – yasovchi; Bazzozlik, Hurlik – yasalmadir. Ko'rinadiki, har qanday toponim yasalma ikkilamchidir. Shunday ekan, onomastik konversiyada birinchi va ikkinchi elementlarni ajratish mumkin. Birlamchi element – yasovchi, ikkilamchi (yoki ikkinchi) element – yasalma.

Onomastik konversiya orqali toponimlar yasalganda, leksema o'z funksiyasi, sintaktik qurshovini o'zgartirish bilan birga o'z paradigmasini ham o'zgartiradi.

Toponimlarning yasalganligini belgilashda ushbu momentlarni e'tiborga olish, ayni paytda, ularning morfologik strukturasi belgilashda ham muhim ahamiyatga egadir.

Toponim yasallashidagi leksik-grammatik xarakterdagi yasallish bilan affiksatsiya usulida yasallishini aralashtirish ko'p hollarda toponimlar motivlarini noto'g'ri talqin qilishga olib kelmoqda. Bu holatni faqat o'zbek tilshunosligida emas, balki boshqa turkiy tillar toponimlarini tekshirishga bag'ishlangan ishlarda ham kuzatish mumkin. Qoraqalpog'iston toponimlarini tekshirgan Q.Abdumuratov -li // ly qo'shimchasi orqali yasalgan toponimlar sifatida Ashamayli, Bolg'ali, Qazalqi, Cho'michli kabilarni Turkmanistonlik toponimist S.Ataniyazov esa Yilanli, Sayatli; -chi qo'shimchasi orqali yasalgan nomlar qatorida Arabachi, Avchi, Paxtachi toponimlarini sanab o'tadi. Toponimlarning ushbu asosida so'z yasallishi bo'yicha qismlarga ajratilishi natijasida Yilanli va Bolg'ali tipidagi toponimlar ikki leksik-semantik gruppaga kiritilmoqda. Ya'ni Yilanli – hayvon nomi asosida vujudga kelgan, Bolg'ali – ish quroli asosida paydo bo'lgan, deyarli turli gruppalarda izohlanmoqda. Aslida bu toponimlar motivlariga ko'ra bir xildir. Chunki Bolg'ali, Yilonli urug' nomlari bo'lib, mazkur territoriyada shu urug'larning yashaganligi natijasida vujudga kelgan. Demak, etnik nom toponimga aylangan. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, so'z ilon urug' haqida emas, lionli (ya'ni urug' tamg'asida ilon belgisi bor etnik grupp) haqida boryapti. Shunday ekan, lionli, Bolg'ali toponimlarning motivatsiyasida ilon va bolg'a so'zlarini motivlovchi deb qarash mumkin emas. Bu toponimlarning motivlarini lionli, Bolg'ali etnonimlari asosida talqin etish to'g'riroqdir.

Demak, yuqorida keltirilgan nomlardagi -li // -li, -lik, -chi tipidagi qo'shimchalar toponimik derevat xarakterida emas. Qayd etilgan toponimlarning yasallish strukturasi ular nolga tengdir. Toponimlar tarkibida uchraydigan bu tipdagi qo'shimchalar leksik-grammatik yasallish natijasidagina emas, balki boshqa qator sabablar orqali ham sodir bo'ladi. Ko'pincha toponimlarning soddalashuvi jarayonida ayrim komponentlarning tushishi – sintaktik ellipsiz orqali ham toponimlar tarkibida nol ko'rsatkichli paydo bo'ladi. Qiyos qiling: Aravachining ovuli – Aravachi ovul – Aravachi; Ko'pchilik mahalla – Ko'pchilik va hokazo. Davr o'tishi bilan toponim tarkibidagi -lik elementi ham tushishi mumkin.

Ba'zan affikslarning polesemantik xarakterda bo'lishi, ularning funksional doirasining nihoyatda kengligi (-chi affiksining ma'nolarini solishtirib), shuningdek, affiksial polisemiyaning affiksial polisemiya aylanishi kabi qator faktorlar ham toponimlar tarkibida nol ko'rsatkichli qo'shimchalarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

Ko'pgina qo'shimchalar garchi toponimlarning yasallishida bevosita ishtirok etmasa ham, mazkur so'zning joy nomi (umuman, atoqli ot) ekanligini ko'rsatib turadi, unga ishora etadi. Ayniqsa, o'rin bilan bog'liq ma'noni ifodalovchi, jamlilik, ko'plik, faoliyat bildiruvchi qo'shimchalar shunday xarakterga egadir. Ko'pchilik hollarda -chi, -lar, -lik, -kash kabi qo'shimchalarning toponim yasovchi sifatida qaralishining boisi ham shundadir. Ko'rinadiki, toponimlar yasallishi strukturasi bevosita joy nomi yasovchi – toponimik derevat xarakterdagi va ma'lum darajada toponimning mazmun bilan aloqador, unga ishora etuvchi, toponimlarni farqlovchi va ularni ko'rsatish funksiyasini bildiruvchi elementlarni bir-biridan farqlash lozim. O'zbek tilshunosligida hozirgacha toponim tarkibida ishtirok etadigan va umuman, toponim yasovchi qo'shimchalarni nomlashda affiks, formant, topoferiant va ba'zan sifiks terminlari qo'llanilmoqda.

Ta'kidlaganimizdek, toponimlar tarkibidagi qo'shimchalar ma'nosi va funksiyasi jihatdan bir-biridan farqlanar ekan, ularni terminologik jihatdan ham farqlash maqsadga muvofiqdir. Darhaqiqat, o'zbek tilida -iston, -obod, -kent (kat) tipidagi qo'shimchalar borki, ular doimo joy nomi yasaydi. Shuning uchun bunday qo'shimchalarni toponim yasovchi affiksalar (topoaffiksalar) deyish o'rinlidir.

-chi, -lar, -zor, -loq tipidagi qo'shimchalar ayrim hollarda toponim yasovchilarga yaqin tursa ham, ular ko'pgina xususiyatlari va qo'llanish diapazoniga ko'ra toponim yasovchilardan (topoaffikslardan) farq qiladi. Ular yuqorida qayd qilganimizdek, o'zlarining ayrim ma'nolari bilan toponimlarga yaqin so'zlar yasaydi. Shuning uchun ham ular, ko'pincha, toponim yasallishi strukturasi obyektini ko'rsatuvchi formal elementga o'xshab qoladi. Bu xildagi qo'shimchalar yasalgan so'zlar jamlilik ifodalash, inson faoliyati, hunari, mashg'ulotini ko'rsatish kabi bir qator ma'nolari bilan toponimlarga yaqin turadi. Ular toponimik modellarga mos keladi. Shu sababli ham bunday so'zlar

boshqa so'zlarga nisbatan joy nomiga aylanishga moyil bo'ladi (qiyos qiling: Ko'rsalar, Olmalı kabi). Shur uchun ham bu tipdagi qo'shimchalarni toponimik formant (topoformat) deb atash to'g'riroqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бегалиев Н. Ўзбек этнонимлари тарихидан. – Самарқанд: СамДҲТИ нашри, 2005. – Б.63-65.
2. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Т.: Наврӯз, 2017. – Б.8.
3. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли лугати (Ўзбекистоннинг жанубий районлари). – Ҳўитувчи, 1988. – 135 б.
4. Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли лугати. –Т.: Ҳўитувчи Дўсимов, 1977. – Б.48
5. Kiličev B. E. Onomasti cs // Study guide. - Bukhara, Durdona, 2023. - 180 p.
6. Kiličev B. E. Onomasti cs // Study guide. - Bukhara, Durdona, 2023. - 180 p.

in. Demak, etnik toponimga aylangan. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, so'z ilon urug'i haqida emas, ilonli urug' tamg'asida ilon belgisi bor etnik grupp) haqida boryapti. Shunday ekan, ilonli, Bolg'ali toponimlarning r'atsiyasida ilon va bolg'a so'zlarini motivlovchi deb qarash mumkin emas. Bu toponimlarning motivlarini ilonli, ali etnonimlari asosida talqin etish to'g'riroqdir.

emak, yuqorida keltirilgan nomlardagi -li // -li, -lik, -chi tipidagi qo'shimchalar toponimik derevat xarakterida i. Qayd etilgan toponimlarning yasash strukturasi ular nolga tengdir. Toponimlar tarkibida uchraydigan bu gi qo'shimchalar leksik-grammatik yasash natijasidagina emas, balki boshqa qator sabablar orqali ham sodir di. Ko'pincha toponimlarning soddalashuvi jarayonida ayrim komponentlarning tushishi – sintaktik ellipsiz i ham toponimlar tarkibida nol ko'rsatkichli paydo bo'ladi. Qiyos qiling: Aravachining ovuli – Aravachi ovul – achi; Ko'pchilik mahalla – Ko'pchilik va hokazo. Davr o'tishi bilan toponim tarkibidagi -lik elementi ham tushishi kin.

a'zan affiksning poleseantik xarakterda bo'lishi, ularning funksional doirasining nihoyatda kengligi (-chi ining ma'nolarini solishtiring), shuningdek, affiksial polisemiyaning affiksial polisemiya aylanishi kabi qator rlar ham toponimlar tarkibida nol ko'rsatkichli qo'shimchalarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

o'pgina qo'shimchalar garchi toponimlarning yasashida bevosita ishtirok etmasa ham, mazkur so'zning omi (umuman, atqili ot) ekanligini ko'rsatib turadi, unga ishora etadi. Ayniqsa, o'rin bilan bog'liq ma'noni lovchi, Jamlik, ko'plik, faoliyat bildiruvchi qo'shimchalar shunday xarakterga egadir. Ko'pchilik hollarda -chi, lik, -kash kabi qo'shimchalarning toponim yasovchi sifatida qaralishining boisi ham shundadir. Ko'rinadiki, imlar yasash strukturasi bevosita joy nomi yasovchi – toponimik derevat xarakterdagi va ma'lum darajada imning mazmun bilan aloqador, unga ishora etuvchi, toponimlarni farqlovchi va ularni ko'rsatish funksiyasini uvchi elementlarni bir-biridan farqlash lozim. O'zbek tilshunosligida hozirgacha toponim tarkibida ishtirok gan va umuman, toponim yasovchi qo'shimchalarni nomlashda affiks, formant, topoferant va ba'zan sifkiss nlati qo'llanilmoqda.

i'kidlaganimizdek, toponimlar tarkibidagi qo'shimchalar ma'nosi va funksiyasi jihatdan bir-biridan farqlanar , ularni terminologik jihatdan ham farqlash maqsadga muvofiqdir. Darhaqiqat, o'zbek tilida -iston, -obod, -kent tipidagi qo'shimchalar borki, ular doimo joy nomi yasaydi. Shuning uchun bunday qo'shimchalarni toponim vchi affiksial (topoaffiksial) deyish o'rinlidir.

hi, -lar, -zor, -loq tipidagi qo'shimchalar ayrim hollarda toponim yasovchilarga yaqin tursa ham, ular ko'pgina siyatlar va qo'llanish diapazoniga ko'ra toponim yasovchilardan (topoaffikslardan) farq qiladi. Ular yuqorida qilganimizdek, o'zlarining ayrim ma'nolari bilan toponimlarga yaqin so'zlar yasaydi. Shuning uchun ham ko'pincha, toponim yasash strukturasi obyektini ko'rsatuvchi formal elementga o'xshab qoladi. Bu xildagi imchalar yasalgan so'zlar Jamlik ifodalinishi, inson faoliyati, hunari, mashg'ulotini ko'rsatish kabi bir qator olari bilan toponimlarga yaqin turadi. Ular toponimik modellarga mos keladi. Shu sababli ham bunday so'zlar

Tadqiqot

boshqa so'zlarga nisbatan joy nomiga aylanishga moyil bo'ladi (qiyos qiling: Ko'rsalar, Olmali kabi) . Shuning uchun ham bu tipdagi qo'shimchalarni toponimik formant (topoformat) deb atash to'g'riroqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бегалиев Н. Ўзбек этнонимлари тарихидан. – Самарқанд: СамДЧТИ нашри, 2005. – Б.63-65.
2. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Т.: Наврўз, 2017. – Б.8.
3. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати (Ўзбекистоннинг жанубий районлари). – Т.: Ўқитувчи, 1988. – 135 б.
4. Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи Дўсимов, 1977. – Б.48
5. Klichev B.E. Onomastics // Study guide. - Bukhara, Durdona, 2023. - 180 p.
6. Klichev B.E., Safarova M.Z. Toponyms Formed On The Basis Of Nation Names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
7. Xayrullayeva M.O. Xalq, millat, qavm, urug' nomiga asoslangan toponimlar (Buxoro viloyati Vobkent tumani misolida). Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(4), 835–839. Retrieved from <https://www.2ndsun.uz/index.php/y/article/view/354> May 29.2022.

Ibratbek QURBANOV,
UrDU mustaqil tadqiqotchisi

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI DIREKTORLARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar atroflicha tahlil qilinib, ularning kasbiy kompetentlik sifatlari hamda ta'lim jarayonini tashkil etishga kreativ yondashishga doir bilimlarini takomillashirish asosida ular tomonidan innovatsion yondashuv, pedagogik kompetentlik sifatlari va kreativ qobiliyatning samarali o'zlashtirilish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion yondashuv, pedagogik kompetentlik, kreativ qobiliyat, ta'lim-tarbiya paradigmasi, kompetentlik.

1. KIRISH VA DOLZARBLIGI. Yurtimizda maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining ilmiy bilimlarini va kasbiy malaka, ko'nikmalarini amalga oshirish ishlariga keng miqyosida e'tibor qaratilib, maktabgacha ta'lim sohasini hozirgi zamonaviy ta'lim-tarbiyaga mos holda rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda va shu sohaga tegishli juda ko'p ishlar amalga oshirilmoqda. Kelajak avlod ta'lim va tarbiyasi maktabgacha ta'lim tashkilotidan boshlanadi. Bola rivojiga individual yondashuv, shaxsiyatini hurmat qilish, shuning manfaatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish, his-tuyg'ularini e'tiborga olish zarur. U yerda munosib shart-sharoit yaratish esa, shu tashkilot rahbarining eng asosiy burchi hisoblanadi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida barkamol avlodni tarbiyalashga yo'naltirilgan katta imkoniyatlar, o'z navbatida, pedagog-xodimlardan sifati ta'lim-tarbiya berishni talab etadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion rivojlanishning global vazifalaridan biri maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining kasbiy kompetentligini shakllantirishdir. [9]

2. METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining mehnatning samaradorligini aniqlashda, kasbiy kompetentligining rivojlanganligi bilan belgilanadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining kasbiy kompetentlik sifatlari hamda ta'lim jarayonini tashkil etishga kreativ yondashishga doir bilimlarini takomillashirish asosida ular tomonidan innovatsion yondashuv, pedagogik kompetentlik sifatlari va kreativ qobiliyatning samarali o'zlashtirilishi zarur hisoblanadi. Shuningdek, o'zlarining kasbiy faoliyatni samarali